

Szegő György:

A zsidó kultúra új bécsi és pesti templomai

Másfél évvel ezelőtt, 1993. november 21-én Bécs városa és elsősorban az akkori, azóta csaknem merénylet áldozatává lett Helmut Zilk polgármester támogatásával nyílt meg a nagyközönség számára az egykori Hohjude és kultúrmeccénás Arnstein és Eskeles bankárcsalád klasszicista palotája. A Dorotheergasse 11. alatti épületet Bécs a Berger és Schlaff magángyűjteményéből, valamint a hitközség javaiból bécsi zsidó múzeumává avanszált intézménynek adományozta, hogy ott az egykoron gazdag bécsi zsidó élet és kultúra emlékeit a világ nyilvánosságára élje tárja. Világot azért mondok, mert Bécs évente több tízmillió olyan „turistát” fogad, akik a Dunai Monarchia zenei és képzőművészeti gyöngyszemeire kíváncsiak elsősorban.

A télen nagy sikerű kiállítással emlékeztek meg Joseph Roth születésnapjáról. A húszas, harmincas évek német újságírásának sztárját - aki a kelet-galíciai Brodiban született - a kiállítás 500 eredeti tárgygyal és kalandos életútját bemutató fotóval ábrázolja. Az egykori *Frankfurter Zeitung* publicistája a Szovjetunió-

ból, Albániából és Lengyelországból is tudósította lapját, majd 1925 után a párizsi olvasókat. Több száz zsidó témájú esszé és novellát írt, köztük a híres *Az 1002. éjszaka meséjét*. Ezeket 1933-ban máglyára vetették Németországban. A párizsi években írta *A zsidók vándorúton* című - nálunk nemrégiben megjelent - művét, ugyanakkor a megszállt Ausztriából menekülőket szervezett módon segítette a francia hatóságok felé vezető rögös úton. Először volt látható eredetiben a Stefan Zweiggel* folytatott levelezése, aki nemcsak jó barátja, de ügyeinek szponzora is volt. A látszólag irodalmias témát mesterien hangolták át kiállításra.

Azután a zsidó munkásság mozgalmait bemutató kiállítás következett, olyan átütő sikerrel, hogy a múzeum könyvesboltjában egyetlen katalógus sem maradt e dokumentumokban gazdag anyagról. A földszinti kisteremben Chagallnak a moszkvai zsidó színházbéli tapasztalata-

*Lásd bővebben erről a szerző 1994/4. számában megjelent írásában.)

Rabbiner · Bocher · Talmudschüler

Bilder des Wiener Malers ISIDOR KAUFMANN 1897 - 1898

24. Februar bis 7. Mai 1995

Jüdisches Museum der Stadt Wien

Palais Eskeles, Wien I, Dorotheergasse 11

it összegző színpadi függönyét láthatta az ingyenc közönség, majd egy angol fotóriporter, Edward Serotta *Túlélés Szarajevóban* című, kegyetlen, mégis lírai összeállítását.

Tavasszal a főemeleten magyar szempontból különösen fontos esemény következett, az aradi születésű Isidor Kaufmann festői életútját bemutató tárlat: *Rabbik, bóberék és talmudschülerek* címmel. A csaknem 60 képet Chilétől az USA-n és Anglián át, egyebek között a Magyar Nemzeti Galériából kérték kölcsön. Utóbbi éppen az egyik legszebb kép, *A Rabbi kapujánál*. Ezen egy aprólékosan megfestett, ősi fazsinagóga kitért kapuval várja a híveket. E kép párja a Jablonowi rabbi: a képen ábrázolt férfi jobb-jával a kapu előtti tornác fakorlátjára támasztja Talmudját, baljával aranyló imasálát fogja össze. Pompázatosak a fazsinagóga-háttérnek, az ukrán népművészet hatását hordozó, festett virágfüzérei és pergamenszerű, ám ugyancsak a falakra festett héber szövegei. A templom szinte egy középkori illuminált kézirat felnagyított változata. A haszid rabbi fején strámlit visel, szinte hajfonatának és szakállának forrásaként. E sötétebb tónusú keretben átszellemlített arc egész énjével szívja magába a betűt, hogy az a helybéli zsidók előtt mint földöntúli, mégis emberi méltóságként jelenhessen meg általa. (Mindkét képet 1897 – 1898-as utazásakor festette Kaufmann, utóbbi a chicagói Mrs. Marurice Sternberg-gyűjteményből érkezett.)

Isidor Kaufmann banktisztviselőként indult. Volt érzéke az értékekhez, tudta, hogy az a téma, amit majd megszállottan fest: elsüllyedő világ. Talán ezért is öltöztette fel képein kissé ünnepélyes, megszépített köntösbe. Akadémikus festő volt, amit ma nem tart sokra a műtörténet, de tudta, hogy azt, ami e szó mögött rejlik – évezredes szakmai tapasztalat és szinte tudományos igényű precizitás –, hogyan használja föl. A kiállítás pedig végigköveti eme felismerés útján: Aradon, 1853-ban katonatiszt apja bankhivatalnoknak taníttatja. Ám egy jó

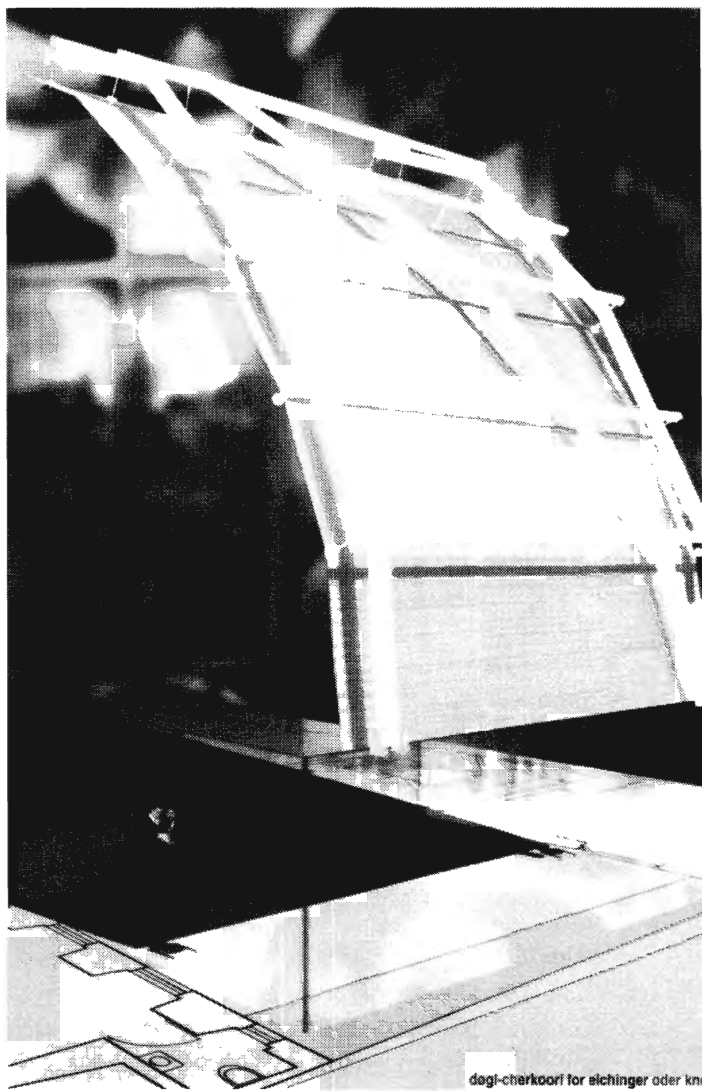
szemű helyi mecénás, báró Aczél Péter egyetlen – Mózeszt ábrázoló – rajza alapján, 21 évesen Budapestre küldi művészetet tanulni. Így kerül Than Mórhoz, a Mintarajziskolába. 1875-1876-tól a Bécsi Akadémia vendéghallgatója. Eltanácsolják, privát növendék lesz Josef Mattaus-Aigner portré-, majd Josef Trenkwald történelmi festőnél.

Harmincéves elmúlt, mire bevégzi festőtanulmányait. Megházasodik, gyermekei születnek, rokokó jelenetek festéséből él. Lánya, Marie Paulin születése évében, 1895-ben Pozsonyba utaznak nyaralni. Ekkor festi meg a közeli, XVI. században épült holleschauer zsinagógát. Ettől kezdve majd' három évtizeden át utazik a haszid vidékekre, hogy a keleti zsidóságot az utolsó előtti pillanatban még hagyományainak teljes pompájában megfestse. Szívesen ábrázolja a nyugati, asszimilált zsidók szeme előtt rejtve maradó bécsi zsidó vallásos életet is.

A császári gyűjtemény is vásárol képet tőle, díjakat kap – 1900-ban a párizsi világkiállítás ezüstérmét. Négy évvel halála után, 1925-ben a lipcsei Verlag Manz 16 reprodukciót tartalmazó mappát ad ki műveiről: egyre népszerűbb, és persze egyre többet hamisítják. A Bécsi Zsidó Múzeum katalógussal is szolgál: 83 színes tábla és 87 fekete-fehér kép, illetve szakcikkek méltatják különleges festőpályáját. A látogatók kis jiddis szótárat kapnak a képek megértéséhez.

Egyidejűleg a földszinten építészeti fotókiállításán mutatják be Tel-Aviv modern építészetét. Nem a kortárs architektúrát, hanem azt a klasszikus modernet, amit a Palesztinába menekült közép-európai építészek 1930 és 1939 között itt létrehoztak. A Bauhaus építészetének talán sehol másutt nem sikerült megalkotnia ilyen egységes, tisztán modernista városképeket.

A harmadik szinten *Haza* címmel, *Az elveszett identitás keresése* alcímmel fantasztikus fotóössze-
ket állítanak ki különböző országokban és idő-

A Bécsi Zsidó Múzeum rekonstrukciós tervpályázatán díjat nyert terv

szakokban dolgozó fotográfusoktól. A tárlat és a hozzá kapcsolódó konferencia témája az európai zsidók kényszerű hazavesztésével párhuzamos identitáselvesztő világfolyamat. Egyetemes élménye lett ez a ma élő emberiségnek. Talán nem is független a két história egymástól? Joachim Riedl tudományos és irodalmi körutat indít a gyakran ironikus, máskor lírai fotók kapcsán: van-e remény az egyre távolodó egykori „hazafogalom” tartalmainak újbóli

Isidor Kaufmann

elérésre. Egész iskolák jönnek, ha kell, vezetést is kapnak a tárlathoz.

A múzeumban keddenként emellett filmvetítést és tudományos előadásokat tartanak, például Dreyfusról, frissen megjelent zsidó vonatkozású irodalmi eseményekről. Akkor a pezsgés, hogy a tervek szemlátomást szétfeszítik a szinte még be sem lakott palotát. A nyáron Emil Mayer-kiállítás (május 5-től augusztus 20-ig) és a valamikori Osztrák Zsidó Sportegyesületet bemutató tárlat nyílik (május 5-től július 30-ig). *A képek batalma – antizemita előítéletek és mítoszok* című, sajnos rendkívül aktuális program sem fér el itt, ezért ezt április 28. és július 30. között a Városháza Volkshalljában rendezik meg.

A fenti, örvendetesen szűkössé váló múzeumi körülmények bővítésére az intézmény és Bécs városa közös meghívásos építészeti tervpályázatot írt ki egy „textil belsőudvar” kialakítására, a mai hátsó udvar lefedésére. A győztes építészteam, az Eichinger oder Knechte olyan három szinten áthúzódó, íves üveg félkupolát javasol,

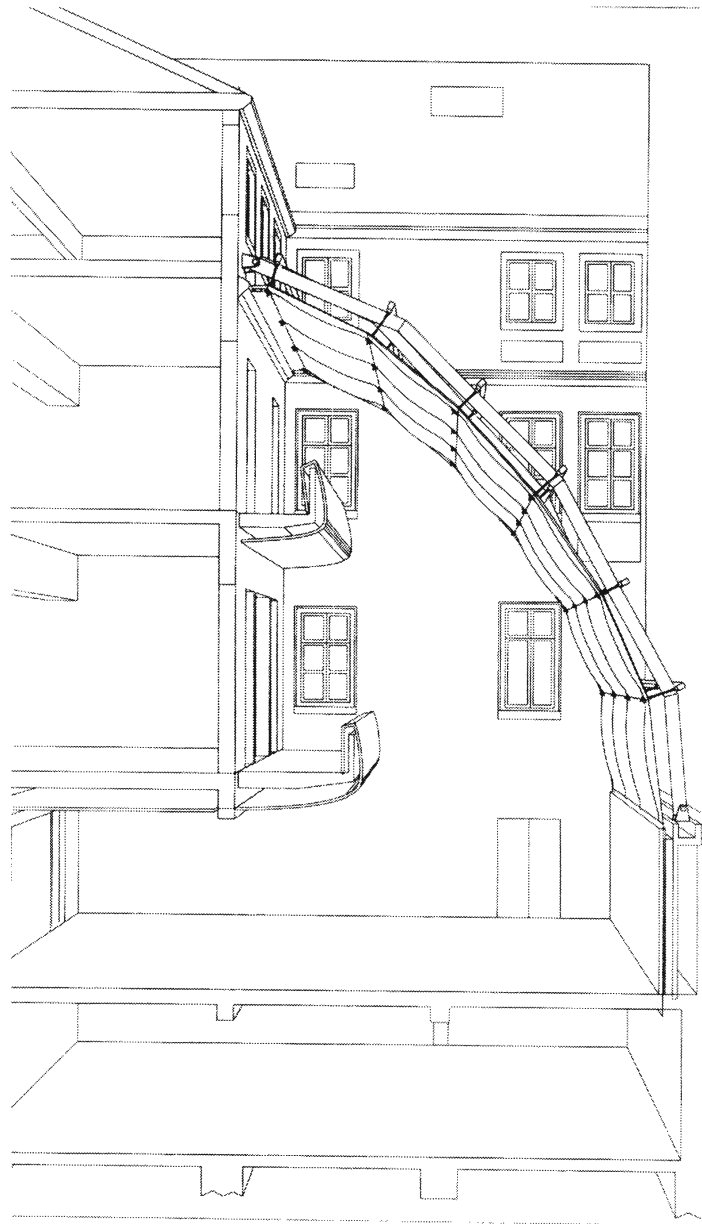
amellyel a múzeum egy új, reprezentatív központi térhez jut. Jelenleg ugyanis a földszint kicsit szegényes: a belépő cikcakkban kerüli el a Cafét és a könyvesboltot (ezek minden nyugati múzeum elengedhetetlen kellékei). A terv szerint a történelmi palotabejáró vezet majd be ebbe a térbe, ahol a múzeum nagy tórafüggőnyeit fogják bemutatni. A földszinti terem közel kétszeresére nő, és az emeleti erkélyek is jelentős területnövekedést kínálnak időszakos kiállítások és előadóteret alkalmi tanulmányi csoportok számára. Bécsben ez olyan fontos esemény, hogy a zsűri elnöke Ausztria s talán egész Európa első építésze, Hans Hollein volt. A zsűri és az igazgatóság azzal zárja a Kaufmann-konferencián közzétett jelentését, hogy a megvalósítás pénzügyi fedezete már 1995-ben rendelkezésre áll. (Minden kiállítást és rendezvényt osztrák kulturális és gazdasági intézmények, cégek sora támogatja, és jelentős tudományos energia is koncentrálódik.)

1995. február 26-án Göncz Árpád köztársasági elnök ünnepélyes keretek között megnyitotta a kibővült és megújult Budapesti Zsidó Múzeumot. Körülbelül ezzel az eseménnyel egy időre esett, hogy Bukarestben megkerültek a nagy műkincsrablás utolsó, még hiányzó darabjai. Talán az egész európai kultúrát megrendítő bűncselekménynek is lehet valami közvetett szerepe abban, hogy most, a végzetessé váló állagromlás utolsó előtti pillanatában a felújítás és bővítés megkapta a szükséges anyagi támogatást. Az Országos Zsidó Vallási és Történelmi Gyűjtemény székháza 1931-ben, Vágó László tervei szerint épült, annak a korabeli lakóháznak a helyén, amelyben egykor Theodor Herzl született. A zsinagóga szoros szomszédságában épült, úgy, hogy a templomból egy kiugró épületrészt (a kapu most hasznosuló bal felének tükörképét) el is bontottak. A múzeumépület homlokzat kiképzése hasonló a Ludwig Förster tervezte, 1854-es Dohány

utcai főtemploméhoz. A múzeum lépcsőházában helyezték el Herzl és a cionista ellenállók emléktábláit, amelyeket az eddigi idők nem engedtek az utcára. Az első emeleten régi fényben áll az a judaikakiállítás, amelyet a rablás megcsonkított. Sokfelől jött adományokkal ki is bővült. A legjelentősebb darab Bécsből érkezett, egy többszintes, barokk ezüst szédertál, rajta az antik Jeruzsálem zsidó népviseletébe öltözött filigrán fűszerfigurák. A legbelső terem egyelőre a Soá-emlékkiállítás foglalja el, amelyet Turán Róbert igazgató egy szinttel feljebb, kibővítve kíván megrendezni. Ebből a belső teremből egy lépcsőt építettek a zsinagóga felújítása során talált elfalazott üregbe. Az alján ismét emléktábla: nemcsak a mártírok, de a bujkálást, rettegést elszenvedettek tisztelőre. A márványolcon gyertyák égnek.

Az újonnan megnyílt második szinten még három terem, üveg felülvilágítókkal. A romantikus külsővel ellentétes Bauhaus-milió. Vágó ide képtárat szánt. A képek viszont a legutóbbi időkig a beázó, tönkrement üvegtető alatt várták jobb sorsukat. A zsinagóga karzata körüli, mostantól a múzeumhoz kapcsolódó új helyiségekben korszerű, gurítható képfüggesztő raktárrácson őrzik majd őket. Ezek az új terek fogják befogadni az ide költöző zsidó leltárat és a kutatók szobáját is.

Nálunk máshogy lehet valamit megcsinálni, mint például a boldog Ausztriában, Bécsben. Itt nem célszerű tervpályázattal bíbelődni, úgysem azok építenek, akik a pályázatot megnyerik. A huzavona alatt csak elértéktelenedik a rendelkezésre álló pénz. Itt azonnal cselekedni kell. Hogy mást ne említsek, csak a Nemzeti Színházat hozom fel hazai példaként. Zoltai Gusztáv helyesen ismerte föl a többek véleménye szerint soha vissza nem térő alkalmat. A maradék zsidóságnak aligha adódik még egyszer ekkora lehetősége, ilyen kedvező múzeumépítő helyzete, most kellett valamit tenni. Egyrészt a rablás kapcsán minden

A Bécsi Zsidó Múzeum rekonstrukciós tervpályázatán díjat nyert terv

illetékest meg lehetett győzni a nemzeti értékek fokozott védelmének szükségéről, másrészt a templom felújítását végző Galilea Kft. helyszíni felvonulása kész tény volt, amit költség- és időkímélő megoldásként ki lehetett használni. Építészeti kérdésekben Toma-

sovszky László építésszel, a templomfelújítás építésvezetőjével közvetlenül a múzeumiak tárgyaltak. Eredményesen. Például a műemléki szempontból is kényes új ablakvédő vasrács keleti motívumairól elmondható: tökéletesen illeszkedik a más stílusú homlokzatba, ugyanakkor vagyonbiztonsági szempontból is megvan az elrettentő hatása. A belső új burkolatai, az első szint megemelése, a bujkálók emlékműve, a levéltári részek eredeti berendezésének, fa falburkolatának restaurálása újra használhatóságot ígérnek.

Jelenleg a második szinten Gedő Ilka és Román György rajzai láthatók, Semjén Anita rendezésében. Gedő Ilka a gettóélet mindennapjait valószínűleg úgy látta, úgy akarta látni, hogy a kockás papírra kerülő rajzok a túlélést segítsék. A másik falon Román György a népbírósi perek idején rajzolt tudósítása a vádlottakról. Megrázó pszichológiai megközelítés. A süketnéma művész talán mindenki másnál finomabb hallással és beszédesebben diagnosztizál. A rajzok most szembenéznek egymással. Közöttük a Budapesti Történeti Múzeum tavalyi Holocaust-kiállításának életnagyságú, térbe állított fotói. Rajk László kiállításrendezői leleménye szerint a figurák itt is nagy hatással vannak a közöttük járó mai látogatókra. Magába a kiállítóterembe egy „zsidó ház” fotókapuján lépünk be. Volt olyan hétvége, hogy ötszázan is áthaladtak ezen a szomorú emlékü küszöbön. Reményteljes múzeumkezdet. Jó volna, ha a múzeum értékes gyűjteményei és rendezvényei a magyar kulturális és társadalmi élet fontos színterévé tennék ezt a templomal most már egyé forró, de világi helyet.

Két új, illetve megújult, kisebb területű, de jelentőségében nem csekély kulturális helyszínt szeretnék még bemutatni. Az egyik a MAZSIKE Kultúrház Garai utcai épületében a földszinti terem. Két éve, hogy egy izraeli festő barátom kiállításának megnyitásakor szégyenkezve kellett az emeleti multifunkcionális teremben (itt mű-

ködött az előadások és egyebek mellett a *Szombat* szerkesztősége és a Chagall Galéria is) szabadkoznom az izraeli vendégek előtt. Szomorú volt, hogy a legnagyobb európai túlélő közösségnek csak ilyen szerény kulturális színtérre futja... Azóta alaposan megváltozott a helyzet. A földszinti tér felújítása – a MAZSIKE-elnök, Simonyi Péter büszkesége – igen dicséretesen sikerült, és megduplázta a teret. Ottjártamkor, Kőbányai János szarajevói élménybeszámolóján és riportfotó-kiállításán pótszékeket kellett behozni, olyan nagy volt az érdeklődés. A fotókon egy zárt város élni akarásának mozgalmas képei. Helyzetek, amelyek megértéséhez Kőbányainak és Tuvia Ravivnak, az utazást biztosító Szohnut magyarországi főnökének beszámolóit kellett. Megtudtuk, hogyan menti ki Izrael a boszniai zsidóságot. S hogy – a történelemben szinte egyedülálló módon – hogyan segítenek a zsidók ott minden más nációnak. Az arcok fotói azonban önmagukért beszélnek. Különösen érdekes volt a két szemtanú a részletekben eltérő beszámolója. A végén kérdések sokasága következett, kiki eldönthette, hogy a nemzetközi segítség arányos-e a bajokkal, vagy ez a város afféle mai Theresienstadt, ahol a segélyszervezetek által a világ letudhatja a bűntudatát. Végül szóba került a Szohnutnak a szovjet aliját lebonyolító, éveken át Magyarországon át vezető mentőakciója. Kiderült, hogy Simonyi „akkor sem fért a bőrébe”, mindennap gyümölcsöt szerzett és szállított az itt veszteglőknek. Az ő nyughatatlanságának köszönhető a megújult és kibővült Garai utcai kultúrház, és Kőbányai vagy Raviv aktivitása is valami olyat beszélt el kimondatlanul is, hogy bajban, szükségben nem a szó, hanem a tettek számítanak.

Méreteiben jelentősebb, sok eltérő céllal és háttérrel rendelkező zsidó szervezet és intézmény kapott helyet a Révay utca 16. alatti Bálint Közösségi Házban. Az emeleti galérián sorakozó irodák egy nagy termet vesznek körül, ahol szinte mindennap történik valami. A prog-

ramfüzet külön foglalkozik a gyerekeknek, a fiataloknak és a felnőtteknek szánt kulturális ajánlatokkal. Ezek közül szeretném kiemelni a 13 izraeli grafikus, majd a 47 festőművész bemutatkozását. Az utóbbi tárlat a Zágrábi Nemzeti Galériából érkezett hozzánk. A minőség a közben-ső állomás művészi rangjához illő volt, s egyben jól vezette be ezt a kiállítóhelyet is a magyar képzőművészeti életbe. Több fotókiállítást is láttam, például elsőrendű izraeli tájfotókat, egy olyan széles rétegek felé nyitó előadássorozat keretében, amit Raj Tamás főrabbi tart. A sorozat címe: *100 jiddis szó*. Raj világiakat megszégyenítő színpadi teljesítménnyel nemcsak a zsidó kultúrtörténetbe vezeti be a hallgatóságot, de egyéni bájjal konferálja a mindenkori zenei melléklet kántor- és előadóművészeinek műsorszámait is. A keddi „órák” egyszerre töltik be a zsidó

ismeretterjesztés és a nemes szórakozás szerepét. A zsidó hagyományok keresése kilépni látszik a kis imaház szubkultúrájából. A harmadik alkalommal már itt is kevés lett a szék.

A Kossuth Kiadó egykori székházából kialakított, funkcionális és elegáns nagytermet Erdős Mihály (Kreatív 2000 Kft.) tervezte. Úgy tűnik, a ház alkalmas az egyre inkább feltámadó magyarországi zsidó kulturális események befogadására.

Legalábbis néhány évig, amíg a külföldi támogatás ezt a helyzetet biztosítja a magyar zsidóság számára. A részvétel, az érdeklődés intenzitása igazolja az ilyen közösségi fórumok létjogosultságát. Ha a zsidó közösség kárpótlása a párizsi békeszerződésnek megfelelően megtörténik, úgy látszik, bőven lesz majd tétel a könyvelés kulturális rovatának kiadásoldalán.

A ZSIDÓ MÚZEUM ÚJRA MEGNYÍLT!

LÁTOGASSON EL HOZZÁNK!

Várjuk kedves látogainkat!

Egyénileg vagy csoportosan érkezőknek tárlatvezetést is biztosítunk kérés szerint német, angol, ivrit nyelven.

NYITVATARTÁS:

hétfőtől péntekig 10-14 óráig
vasárnap 10-13 óráig

SALOM!